

F. J. Berthelmann

F. J. Billeskov Jansen

30. september 1907 – 21. juni 2002

Af Mogens Brøndsted

Frederik Julius Billeskov Jansen var født i Hvidbjerg i Thy og voksede op i Thisted, og han bevarede altid i sig mindet om det åbne forblæste limfjordslandskab – ”barndommens tabte land”, som han kaldte det i en tale ved en monumentafsløring i Thisted. Men allerede da han kom på Herlufsholm kostskole, måtte han som så mange andre elever fornægte hjemstaven ved at rense sit sprog for lokalpræg; tilbage blev kun, for dem der kunne høre det, de uaspirerede klusiler p, t, k. Hans far var sagfører, senere med en nu forsvunden benævnelse overretssagfører, men havde arkæologi som hobby. Herigennem mente sønnen at have lært at klassificere genstande og arbejde videnskabeligt både i teori og praksis. Han lærte sig endda runetegnene før bogstaverne, men blev ellers tidligt en læsehest, som han selv har tilstået. På Borgerskolen i Thisted var der et skab med bøger til hjemlån, hvoraf han selvfølgelig valgte den største – der viste sig at være Saxos Danmarkshistorie. Moderen kunne beklage sig over hans læseiver og sende ham udendørs, men da vandrede han blot op på jernbanestationen og læste videre. Og på Herlufsholm, hvor også faderen havde gået, var der et righoldigt bibliotek. Derfor valgte han som studium i stedet for juraen litteraturen. I hans første studieår ved universitetet (1926ff) var Vilhelm Andersen danskfagets dominerende navn, med forfatterpsykologisk metode og brede åndshistoriske synteser. Men denne blev efterhånden fortrængt af Paul V. Rubow med værkanalytisk og genrehistorisk metode. Vilh. Andersen var germanernes lærling, fra Wilhelm Dilthey og Wilhelm Scherer lige til Rembrandttyskeren Julius Langbehn, hvorimod Rubow var romansk orienteret, havde været lektor ved Sorbonne 1923-25 og på ny 1928-29. Han har bestyrket den unge Billeskov Jansens franske ”raptus”, som han kalder det selv med et Holbergudtryk. Han havde valgt fransk bifag, og selvom pengene var små, måtte han til Paris 1928 – og ”syv måneders møde med fransk sprog, befolkning, litteratur og kunst ændrede mit liv”. Ja, næsten også hans livssyn. Ikke uden lighed med J. L. Heiberg,

der på et hotelværelse i Tyskland intuitivt fattede Hegels filosofiske system, blev han af en fransk studenterven indviet i Bergsons filosofi. Han har i en bog udgivet af Det danske Akademi, der omhandler åndelig forløsning, beskrevet de afgørende begreber: De bunder i en evig række forandringer, som i sig selv udgør det varige (la durée). Dette er livsstrømmen, som ikke lader sig fatte af intellektet, men kun gennem "den glimtvisse eller metodiske skuen, intuitionen ... Vi må frigøre, forædle instinktet, give det rang af videnskabeligt indsyn og således komme til åndens kilder i os selv." Han fulgte dog ikke Bergsons udviklinger op i det metafysiske, brugte dem derimod til at forklare den digteriske inspiration, og derfor kom intuitionen til at spille en vigtig rolle i hans poetik.

Han blev gallernes lærling, og som han senere har udtrykt det, havde han ganske særligt sine nerver i det franske 17. århundrede. Efter sin tilbagekomst holdt han hos den franske lektor ved Københavns universitet et foredrag om heroismen hos Corneille, affattet "i en rus af corneliansk tragik". Lektoren anbefalede det til et norsk litteraturtidsskrift, hvor det blev hans første artikel (*Edda* 1932). Samme år aflagde han sin kandidateksamen, og inden for hovedfaget kom hans interesse naturligt nok til at samle sig om den klassiker, der særligt havde lært af de franske: Ludvig Holberg. De holbergske komediers afhængighed af Molière var forlængst eftervist, men epistlernes afhængighed af Montaignes essays var aldrig nærmere belyst. Hos Montaigne blev essaygenren født og i hvert fald døbt. Naturligvis havde også Montaigne sine kilder, og Billeskov gik stedse ad fontes, som den humanistiske tradition fordrede siden Erasmus. I en omfangsrig disputats af Pierre Villey (*Les sources et l'évolution des Essais de Montaigne*) fandt han de litterære påvirkninger registreret, men savnede en redegørelse for deres indre motiveringer. Hertil fandt han hjælp hos Bergson, idet Montaignes selviagttagelse gik over i en opfattelse af sjælelivets glidninger, le passage, som kunne forbindes med de bergsonske forandringer af den evige livsstrøm. På dette grundlag forfattede Billeskov sin første lille bog om "de levende kilder for Montaignes tanke": *Sources vives de la Pensée de Montaigne* med undertitlen "Études sur les fondements psychologiques et biographiques des Essais". Den blev endeligt udformet under et nyt Pariserophold 1934 og udkom året efter. Hermed udfyldte han som antydet en mangel ved Villeys store afhandling, nemlig at påpege de psykologiske og biografiske forudsætninger for de tankemæssige påvirkninger. Til gengæld lærte han

hos Villey en ganske håndfast metode, nemlig at efterspore hvilke værker og udgaver en forfatter har ejet eller lånt og derved bevisligt – eller med stor sandsynlighed – har benyttet.

Et første forsøg i denne retning blev foranlediget af at Billeskov allerede året efter sin eksamen blev knyttet til Det danske Sprog- og Litteraturselskabs udgivelse af Thomas Kingos skrifter. En undersøgelse af kilderne til Kingos topografisk-historiske digtning udnyttede bl.a. kendskabet til hans efterladte bogsamling (trykt i *Acta Philologica Scandinavica* 1935, senere optrykt i artikelsamlingen *Liv og lærdom*). Men samme år skete det, at faget almindelig litteraturvidenskab ved Københavns Universitet - Rubows lærestol, hvortil han var skiftet fra nordisk 1933 - udskrev en prisopgave om de litterære forudsætninger for Holbergs moralske skrifter. Det hænder jo ikke sjældent, at en prisopgave formuleres med henblik på en talentfuld kandidat, som vides interesseret i det pågældende emne. I hvert fald blev det vand på Billeskovs mølle. Ved hjælp af et lille skrift af Christian Bruun rekonstruerede han Holbergs privatbibliotek. Og specielt kunne han vise, hvordan en annoteret udgave af Montaigne fra 1739 havde influeret Holbergs Moralske Tanker fra 1744 både indholdsmæssigt og stilistisk. Han vandt dermed universitetets guldmedalje; og nu havde han fået blod på tanden. De moralske tanker er – som Holberg siger i fortalen – en ”forklaring over”, dvs. nærmere udførelse af nogle af de latinske epigrammer, han havde udsendt 1737. Altså tog Billeskov for sig samtlige henved 1000 epigrammer, og med støtte i Joh. Gottfried Herders anmærkninger til de græske epigrammer, som er genrens udspring, søgte han for hvert enkelt epigram op til udsigtspunktet, hvor dets mål og hensigt bliver tydelig – f.eks. en satirisk pointe, en psykologisk forståelse, en filosofisk erkendelse eller religiøs forkyndelse. Heraf opstod kapitlerne til en hel afhandling, som han fik antaget som disputats og udgav som første del af værket *Holberg som Epigrammatiker og Essayist* 1938, hvor anden del året efter da var besvarelsen af prisopgaven. Ellers er det jo ikke usædvanligt, at fortsættelsen af en doktorafhandling aldrig udkommer, men her lå den parat. Tobindsværket dannede fundamentet under Billeskovs livslange beskæftigelse med Holberg, fra mønsterværdige udgivelser af de moralske tanker, epistlerne, komedierne, levnedsbrevene og værkudvalget i 12 bind frem til artikelsamlingen *Holberg og menneskerettighederne* 1999. Men det blev tillige en teoretisk basis for hans poetik.

Yderligere impulser til denne fik han ved ansættelsen som lektor i dansk ved Sorbonne, samme stilling som hans lærer Rubow havde haft. Han hørte Paul Valérys forelæsninger på Collège de France, studerede Croces æstetik og de nordiske efterfølgere af ham og Bergson, fra Hans Larssons *Poesiens logik* til Hans Ruins *Poesiens mystik*. Studierne blev ganske vist dramatisk afbrudt, da krigen brød ud i 1939, og tyskerne året efter nærmede sig Paris. Alle, som kunne, flygtede fra byen, men fru Billeskov ventede barn, og de havde ingen bil; toggangen var standset, og universitetet kunne kun hjælpe ved at give tilladelse til at rejse. De måtte da blive og udstå rationering og knaphed på alt. Undtagen på åndens føde, for så vidt som han fik første del af sin *Poetik* afsluttet og hjemsendt til udgivelse 1941. Trods krig og besættelse udkom den, blev læst og endda udsolgt – måske fordi det var ”en bog om noget andet”, som Steen Eiler Rasmussen kaldte en samtidig essaysamling. Men nu gjaldt det ikke løse essays, derimod et fast ”system”, som undertitlen lyder.

Poetikerer tager de æstetiske tekster for sig som hans far i sin tid de arkæologiske objekter og grupperer dem efter den skabende hensigt. Til grund ligger en voluntarisme som i Harald Høffdings psykologi, hvormed han var fortrolig siden filosofikum. Den drivende kraft bag komposition og stil benævner han motivet og henfører til tre hovedarter, bundende i henholdsvis en personkarakter, en handlingsfølge eller en tankefyldt stemning. Inden for hver hovedart konstaterer han en ”holdning” såsom undringen, løftelsen, fortvivlelsen, satiren, komikken, frivoliteten, kontempletionen, konfessionen eller flere; kategorierne er altså ikke begrænset til de nævnte (hvad man har indvendt), men der vil altid være én fremherskende – hvad han kalder dominansloven. Denne grundkategori realiseres da i konkrete situationer gennem stil- og kompositionsfaktorer. – Poetikens anden del (1945) omhandler den heraf følgende æstetiske kritik, som – efter at tekstens/værkets motiv intuitivt er fundet – da først omfatter motivkritikken og dernæst realisationskritikken med dertil hørende vurderingskriterier. Den komparative kritik sammenstiller værker med grundbeslægtet motiv og kan derved udskille absolut og relativ værdi. Men universel værdi har de klassiske digterværker, hvorved forstås de, som ”griber om substansen i et menneskeligt grundforhold på et artsbestemt udviklingstrin”, dvs. på et biologisk bestemt alderstrin fra barndommen over ungdom og manddom til alderdom. Billeskovs klassiker-

definition har indgået i senere diskussioner over dette centrale begreb.

Hertil skulle nu videre have sluttet sig en tredje del om de litterære genrers æstetik. Forfatteren var så genrebevidst som sin favoritperiode, den franske klassicisme, og allerede ved hovedfagseksamen, hvor opgaven gjaldt dramaet før Holberg, forsøgte han en streng genreinddeling – til eksaminator Hans Brix' mishag. Nu var han i mellemtiden blevet Brix' efterfølger (fra 1941 som docent, fra 1946 som professor) og kunne frit udforme oversigtsværker, der fik status som lærebøger. Han påbegyndte da en dansk litteraturhistorie set i poetikkens lys; i modsætning til den traditionelle åndshistorie skulle materialet afgrænses, således at både det lærdomshistoriske (om fagvidenskaberne) og det idehistoriske blev minimeret til fordel for de kunstneriske ydelser, som til gengæld fik familieskab med billedkunsten, arkitekturen og musikken. I *Danmarks Digtekunst* medfører opdelingen efter digtarter, at det enkelte forfatterskab kan blive adskilt, og der er da heller ikke lagt vægt på biografisk baggrund og sammenhæng. Til gengæld åbner sig mange nye sammenhænge, især hos de forfattere som var sig genrerne bevidst. I baggrunden aner man det dictum fra Rubows bog om H.C. Andersens eventyr (1927), som Billeskov har citeret med tilslutning: "En digters halve skæbne er den tilstand hvori han modtager genren han dyrker. Skabelse af intet kendes ikke i den litterære erfarings verden" (det sidste et skjult citat fra den franske genrehistoriker Brunetière). Men da det billeskovske værk omhandler dansk digtekunst, må ikke-digteriske genrer udelades såsom essayet eller selvbiografien – Holbergs epistler eller levnedsbreve er ikke nævnt. Det var en asketisk linje, som blev sværere at overholde, jo længere man kom op i tiden. De tre foreliggende bind (1944-58) går til 1870, og et fjerde blev aldrig fuldført.

Når det gik så trægt med *Danmarks Digtekunst*, skyldtes det også en anden udfordring. Med den eksistentiale bølge efter 2. Verdenskrig blev Søren Kierkegaard højaktuel. Billeskov havde tidligt interesseret sig for hans forhold til Pascal, men nu voksede behovet for et almentilgængeligt værkudvalg. Et sådant besørgede han 1950 i tre bind med et supplerende fjerde, der ikke blot indeholdt kommentarer som i hans Holberg-udgaver, men parafraserede tankegangen i et nutidigt sprog – som "et forsøg på at sætte stiger til disse himmelhøje tekster". I introduktionen til første bind anlagde han det synspunkt, at Kierkegaard med "geniets selvforsyning" sørgede

for at komme i konfliktfyldte situationer, som satte hans tanker og pen i smertelig og samtidig lykkelig bevægelse: Først med forlovelsen, som han vidste var irrealisabel; dernæst med Corsaren, da han udbad sig martyriet; sidst med kirkekampen, en kulmination, der udtømte hans kræfter. Billeskov fandt senere et lignende synspunkt anlagt af Olof Lagercrantz på Strindberg: den geniale digter som sit livs iscenesætter.

Det foregriber Billeskovs kontakter til Sverige. Han var året efter sin Kierkegaard-udgivelse blevet indbudt til at forelæse om filosofien i Uppsala. Forelæsningerne blev publiceret selvstændigt som *Studier i Søren Kierkegaards litterære kunst*, og det er deres tesis, at Kierkegaard også som stilist var strategiker, nemlig ved i sin polemik at benytte modstanderens sprog: *Begrebet Angest* er vendt mod samtidens teologer og nærmest udformet som en latinsk lærebog; *Philosophiske Smuler* har brod mod Sokrates og former sig som en småsnakkende platonisk dialog; andre steder bruger han romantismens genrebilleder og de opbyggelige parabler eller lignelser. Den genrologiske orientering har også vist sig frugtbar i udkanterne af den egentlige skønlitteratur.

Året før, i 1950, havde Billeskov gæsteforelæst i Oslo med sin poetik. I Norge rasede ved denne tid en faglig strid mellem tilhængerne af henholdsvis den traditionelle historisk-biografiske metode, repræsenteret af Francis Bull – svarende til Vilh. Andersen i Danmark – og en æstetisk-strukturel, udgået fra Peter Rokseths afhandling om den franske tragedie, med rød bl.a. i Bergsons tankeverden. Her kunne Billeskov – med den norske litteraturforsker Asbjørn Aarseths ord (i *Det milde islett* 1994) – komme den sidstnævnte retning til undsætning med sine velbesøgte foredrag. De fik indflydelse, og snart efter kom bølgen rullende fra den anglo-amerikanske New Criticism, så at den roksethske linje fik overtaget, og Bulls store auditorium svandt ind til nogle ganske få studerende.

Men også på hjemmefronten opstod efterhånden uro, da den tekstnære nykritik i 1970'erne blev afløst af den marxistiske såkaldte ideologikritik. Billeskov reagerede med en skarp kronik i Politiken 1977 (optrykt i artikelsamlingen *Liv og lærdom* 1983), hvor han til indledning citerede en yngre fagfælle for, at "marxismen ikke er en metode, men en facitliste". Samme år fyldte han 70 og måtte træde tilbage, men fik udvirket en ordning, hvorefter han kunne under-vise endnu nogle år. Han brugte ordspillet "Man skal lære, så længe man har elever"! Hans 85-årsdag blev fejret med en art forsonings-

fest på hans gamle institut ved Københavns universitet, hvor han mindedes studenteroprøret som et Ragnarok, hvis mørke nu heldigvis var spredt, så at man kunne hellige sig det egentlige: ordets skønhed. I sit faghistoriske tilbageblik (optaget i samlingen *Læsefrugter* 1997) ville han fastholde treenigheden af æstetiske, åndshistoriske og sproghistoriske studier. Vægten lå dog på det første, og endnu som femogfirsårig bidrog han til den nyere interartielle retning – sammenstillingen af kunstarterne – med bogen *Muserne er kærlige søstre*, der inddrager maleri og musik.

Vi kan slutte med, at Billeskov ud over alt det anførte også var en utrættet formidler af egne og andres forskningsresultater. For at anvende den af dette selskab knæsatte betegnelse: Hans udadrettede virksomhed omfattede litteraturhistoriske oversigtsværker (således flere hele bind i Politikens danske litteraturhistorie og samme forlags verdenslitteraturhistorie – med mange selvstændige iagttagelser), hvortil sluttede sig et mere *con amore* forfattet overblik over hele verdenslitteraturen i ét bind på henved 400 sider. Denne vide horisont prægede også hans undervisning og folkeoplysende foredrag, hvor han vandt sig en trofast tilhørerskare – tilmed afspejlet i en tegneserie som Nikoline Werdelins *Homo Metropolis*, hvor et par hattedamer drøfter, om de skal gå til Billeskov-Jansenforedrag om humor i renæssancen! Nævnes må også hans læsersucces med fembindsantologien *Den danske lyrik* fra folkevisen helt op til de nyeste modernister, forsynet med koncise karakteristikker. Et standardudvalg er udkommet dobbeltsproget i otte lande. Hans talrige andre udgivelser strækker sig fra ledetråde gennem flertydige eller flersidige forfatterskaber (Kierkegaard, Henrik Pontoppidan, Gustav Wied) og til mere personlige essays (samlet i *Inderlighed og Klarhed*, *Naturen Menneskene* og *Bøgerne* samt sidst *Læsefrugter* med undertitlen "Fra et langt livs erfaringer med litteraturen") – altid i en stil spækket med konkrete detaljer. Der skal ikke opregnes videre, for at undgå at man kommer til at kede sig, og "det er forbudt at kede sig", som han engang sagde om møder med mennesker og åndsværker. Udtrykket blev sat som titel på den mindebog, der udkom fornylig, og som skulle have været en gave til hans 95-årsdag sidste september. På 90-årsdagen blev han hædret her i huset med en stor reception, og vi vil da ære hans minde.